

УДК 355.94 [477]

DOI: 10.33099/2707-1383-2020-35-1-145-149

Веденєєв Д. В., доктор історичних наук,
професор, провідний науковий співробітник
науково-дослідного центру воєнної історії
Національного університету оборони України
імені Івана Черняхівського (м. Київ)
ORCID: 0000-0002-8929-9875

Сегеда С. П., доктор історичних наук, доцент,
начальник науково-дослідного центру воєнної
історії Національного університету оборони
України імені Івана Черняхівського (м. Київ)
ORCID: 0000-0002-7763-1324.

ЗА ЛАШТУНКАМИ ТАЄМНОГО ПРОТИСТОЯННЯ

*Рецензія на наукове видання: Чайковський А. С. Противостояние. Не-
мецкие и советские спецслужбы во Второй мировой войне (1939-1945).
Тайны военной истории: в 2-х т. К.: Феникс, 2019. Т.1. 456 с. Т.2. 536 с.*

Наприкінці 2019 року світ побачила двотомна праця Анатолія Чайковського, присвячена діяльності спеціальних служб періоду Другої світової війни. Постать автора добре відома всім, хто цікавиться минулим спеціальних служб, правоохоронних органів, історією держави і права, воєнно-політичною історією України радянської доби, передовсім – передвоєнного і воєнного періоду. Полковник у відставці, ветеран військової служби, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України А. С. Чайковський є автором понад 700 друкованих праць, включаючи низку монографій. Частина наукового доробку історика перекладена й видана за кордоном, а рецензоване видання –

не перша його робота про протистояння спецслужб у 1939-1945 рр.

Як зрозуміло з назви, змістовний стрижень праці (основаної на широкому колі наукової літератури, документальних виданнях і архівних документах) становить висвітлення двобою спецслужб гітлерівської Німеччини та СРСР. При цьому чимало уваги відведено саме українському відтинку таємного протистояння. Необхідно зауважити, що радянським контррозвідникам протистояв надзвичайно сильний колективний супротивник – сукупність спеціальних служб нацистської Німеччини та її союзників. Вже з 1930-х років спецслужби останньої стали одним із найважливіших елементів експансіоністської

політичної лінії та доктрини “тотальної війни” нацистського режиму. Гітлерівській системі розвідки та контррозвідки були властиві такі інноваційні риси як:

- забезпечення максимальної централізації управління розвідувально-контррозвідувальною й підривною діяльністю в широкому розумінні, підпорядкування органів спеціальної діяльності вищому воєнно-політичному проводу III рейху;

- настанова на “тотальність” (багатоманітність за спрямуваннями) розвідувально-контррозвідувальної роботи, її тісну координованість із геополітичними, зовнішньополітичними та воєнно-стратегічними концепціями Німеччини;

- курс на перетворення розвідувально-підривних механізмів на важливий інструмент “блискавичної війни”;

- прагнення до створення “п’ятої колони” на території потенційних противників та об’єктів майбутнього збройного вторгнення;

- насадження агентурно-розвідуваль-

ної мережі в державних, армійських, управлінських та ділових колах зарубіжних держав, перехоплення важелів політичного управління;

- інспірування та оперативне використання націоналістичних, сепаратистських, антиколоніальних та інших антиурядових рухів і організацій, а також німецької діаспори;

- масштабне дезінформування противника;

- психологічна війна та підрив морального духу населення й військ ймовірного супротивника;

- ширше використання розвідувально-диверсійних спецпідрозділів, зокрема укомплектованих представниками народів країн, проти яких здійснюється агресія;

- розвиток технічних видів розвідки, контррозвідки та диверсій, використання досягнень науково-технічного прогресу, інноваційних наукових досліджень тощо.

З початком війни по всій лінії Східного фронту та на окупованій території нацисти розгорнули потужну мережу розвідувально-диверсійних та карально-репресивних органів спеціального призначення – військової розвідки – Абверу у складі підрозділів власне розвідки – (абвер-1), диверсійно-підривної справи – (абвер-2), військової контррозвідки – (абвер-3), таємної політичної поліції (гестапо), поліції безпеки і СД, польової жандармерії, охоронної поліції, поліції порядку та ін.

Крім того, діяли і спецслужби сателітів Німеччини – таємна поліція (Сигуранца) та Служба спеціальної інформації (військова розвідка) Румунії, угорська розвідка та контррозвідка, спецоргани фашистської Італії. Лише на окупованій території України дислокувалося до 26 спецорганів противника, а загалом на Східному фронті на потреби таємної війни, окрім власне підрозділів Абвера, поліції безпеки і СД, розвідувально-контррозвідувальних служб та органів армій і груп армій Вермахту, загальною чисельністю понад двох сотень, працювало ще понад 60 спеціальних навчальних закладів (щорічно випускаючи до 10 тис. розвідників, диверсантів та терористів)¹.

Слушним дослідницьким прийомом автора є аналіз історичних витоків роз-

відувальних й контррозвідувальних служб (по суті – своєрідної “воєнно-цивілізаційної специфіки”), воюючих сторін, особливостей їх зародження, зокрема за доби кайзерівської Німеччини та Російської імперії (окремі екскурси сягають навіть XVIII ст. й наполеонівських війн), їх незримого протистояння напередодні та у ході Першої світової війни. Саме історичний чинник та “національний почерк” чималою мірою вплинув на формування ворогуючими сторонами службових пріоритетів, форм і методів агентурно-оперативної діяльності, системи підготовки кадрів тощо.

Особливо варто схвально відзначити достатньо комплексний характер висвітлення самих спецслужб обох противників. При цьому А. Чайковський зосереджується на вивченні доктринальних засад, структури, функцій як радянських так і німецьких спецслужб (Головного управління державної безпеки НКВС, СМЕРШ НКО, Народного комісаріату держбезпеки, і, відповідно, Абвера, Головного управління імперської безпеки в особі СД і гестапо), 12-го відділу генштабу сухопутних сил Вермахту, порядку комплектування їх агентурних кадрів, форм, прийомів та методів агентурно-оперативної роботи тощо.

Докладно висвітлено і систему диверсійно-терористичної роботи та під-

¹ Див. докладніше: Веденєєв Д. В. Діяльність органів та військ державної безпеки в Україні в період Другої світової війни (1939-1945 рр.): навчальний посібник. К.: НВВ НА СБУ, 2011. 98 с.; Веденєєв Д. В., Лисенко О. Є. Протидія радянських спецслужб німецькій розвідці й контррозвідці на території України в 1941-1944 рр. // Український історичний журнал. 2015. № 1. С. 69-91; Веденєєв Д. В. Система асиметричного протиборства спецслужб гітлерівської Німеччини // Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ. Зб. тез доповідей Міжнародної науково-технічної конференції (Львів, 18-20 травня 2016 р.). Львів: НА СВ України імені гетьмана Петра Сагайдачного, 2016. С. 333-334.

ривної пропаганди, майстрами якої (зокрема, з використанням етнорелігійного чинника), були нацисти. Розглянуто організацію та діяльність розгалуженої системи спецшкіл та інших спеціальних навчальних закладів гітлерівських спецслужб із підготовки агентури розвідувальної та диверсійної спрямованості, прийомів її маскуванню, зокрема шляхом виготовлення підробних документів та радянських нагород.

Об'єктом вивчення виступають і технічні засоби розвідки, контррозвідки та диверсій – радіорозвідка, криптографія, охорона державної таємниці, виготовлення спеціального обладнання та озброєння тощо.

Досліджується і організація та застосування військових формувань спеціального призначення (зокрема, Внутрішніх та Прикордонних військ НКВС СРСР), розвідувально-диверсійних формувань Абвера на кшталт полку “Бранденбург-800”, мисливських загонів “Схід” СС, і оперативно-бойових загонів 4-го Управління НКВС-НКДБ СРСР, інших спеціальних формувань, котрі стали предтечею сучасних сил спеціальних операцій.

Чимало уваги приділено висвітленню кадрового складу спецслужб. Праця рясніє біографічними довідками на відповідальних співробітників силових відомств й розвідслужб противників, ці та інші дані супроводжуються багатим фотоілюстративним матеріалом.

Нині, коли серед частини істориків дискусійним стає навіть поняття “ви-

зволення України” від агресорів гітлерівського блоку (при тому, що для живих учасників війни, які самовіддано билися з ворогом, а мільйони віддали своє життя, подібна постановка питання є принаймні дивною), доречним є авторське нагадування сучасникам про бузувірську систему винищення й експлуатації цивільного населення та військовополонених, адже лише у “таборах смерті” рейху загинуло до 12 млн жертв.

Властиво, що головний акцент автором зроблено на складному двобої спецслужб СРСР та гітлерівської Німеччини. Зокрема, достатньо ґрунтовно досліджено діяльність органів військової контррозвідки СМЕРШ із захисту Діючої армії від розвідувально-підривної діяльності противника.

Для читача безумовний інтерес становитиме розповідь про карколомні агентурні справи й комбінації зі знешкодження небезпечних конфідентів противника. Йдеться і про викриття військових злочинців.

В цілому у праці переконливо продемонстровано ту непересічну роль, яку відіграли вітчизняні спецслужби у нейтралізації розвідувально-підривних підступів противника, в контррозвідувальному забезпеченні Діючої армії, захисті фронту й тилу від спеціальних посягань ворога, організації партизансько-підривного руху, диверсійної війни у запіллі агресора.

Утім, належну оцінку їх майстерності дав ворог. На завершення варто навести

² Душин Н. Советская военная контрразведка в годы Великой Отечественной войны // Сборник КГБ СССР. 1985. № 106. С. 15.

високу оцінку оперативного мистецтва радянської контррозвідки, яку визнав сам противник. Як зізнався на допиті 28 травня 1945 р. начальник відділу абвер-3 (контррозвідка) генерал-лейтенант Бентівенні, “виходячи з досвіду війни, ми вважали радянську контррозвідку надзвичайно сильним і небезпечним противником. За даними, які є у розпорядженні Абверу, майже жоден закинутий до запілля Червоної армії німецький агент не уникнув контролю з боку радянських органів і в основній своїй масі німецька агентура була росіянами арештована, а якщо поверталася, то зазвичай була споряджена дезінформаційними матеріалами”².

Праця А. Чайковського, безсумнівно, є помітним кроком на шляху узагальнення й популяризації результатів вітчизняних і зарубіжних наукових до-

сліджень стосовно місця і ролі спеціальних служб у роки Другої світової війни. Наведені ним матеріали наочно розкривають зростання ролі “невоєнних” засобів протиборства, важливим етапом якого стала саме Друга світова, процес формування стратегії та технології асиметричного протистояння, котрі у наші дні стали стрижнем гібридного типу конфліктності.

Написана у науково-популярному стилі, хорошою літературною мовою, вона стане у пригоді дослідникам минулого спецслужб та військової історії в цілому, викладачам закладів вищої освіти в системі Служби безпеки, МВС, Державної прикордонної служби, Управління державної охорони України, тим, хто поглиблено цікавиться маловідомими сторінками військової історії людства.

Viedenieiev D. V., Doctor of historical Sciences, professor, Leading researcher of the Research Center for Military History of the National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy, Povitroflotskiy Str., 28, Kyiv, Ukraine, 03049 (voyen_ist@ukr.net)

Sheda S. P., Doctor of historical Sciences, Associate Professor, Chief of the Research Center for Military History of the National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy, Povitroflotskiy Str., 28, Kyiv, Ukraine, 03049 (voyen_ist@ukr.net)

BEHIND THE SCENES OF A SECRET CONFRONTATION

Scientific book review: Chaikovskiy A. S. Confrontation. German and Soviet special services in the Second World War (1939-1945). Secrets of military history: 2 volume edition. Kyiv: Feniks, 2019. Volume 1. 456 p. Volume 2. 536 p.